

ΚΡΙΣΗ ΘΕΩΡΙΑΣ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Κοσμάς Ψυχοπαίδης

Το θέμα της σημερινής ομιλίας αναφέρεται στην κρίση της κοινωνικής θεωρίας ως έκφραση της κρίσης της κοινωνίας. Κρίση κοινωνίας χαρακτηρίζουμε τη διακοπή των σχέσεων μεταξύ των κοινωνικοοικονομικών μεγεθών που εξασφαλίζουν τη συνέχεια της κοινωνικής αναπαραγωγής. Αντίστοιχα η έκφρασή της σε θεωρητικό επίπεδο, η θεωρητική κρίση, συνίσταται στην παραγνώριση της εσωτερικής σχεσιακής φύσης του κοινωνικού αντικειμένου και στη διάρρηξη ενιαίων εννοιακών πλαισίων, καθώς και στην επιδίωξη να αποκατασταθεί εκ των υστέρων μια εξωτερική σχέση μεταξύ τους.

Ήδη από την πρώτη αυτή προσέγγιση στα προβλήματα της κρίσης στη θεωρία γίνεται φανερή η σύνδεση της ανάλυσης θεωριών, στις οποίες εκδηλώνεται η κρίση αυτή, με ένα μεθοδολογικό προβληματισμό προσανατολισμένο στην κριτική τους. Μέσω της κριτικής αποκαθίστανται στο θεωρητικό εννοιακό πλέγμα συγκρότησιακές σχέσεις του κοινωνικού αντικειμένου που εμφανίζονται ως αποχωρισμένες, αποκαλύπτεται ο αντιθετικός χαρακτήρας των σχέσεων αυτών και σ' αυτόν αντιπαρατίθεται το πρακτικό-αξιακό ιδεώδες υπέρβασής τους. Οι κριτικές αυτές συνδέσεις που κάνουν ορατή την ενότητα μέσα στις αντιθέσεις του κοινωνικού αντικειμένου, αναφέρονται σε μια αντίληψη ενότητας της κοινωνικής επιστήμης, η δε άρση αυτής της ενότητας υποδηλώνει ακριβώς την κρίση στην κοινωνική θεωρία.

Η διάσταση της κριτικής, στην οποία αναφερθήκαμε, αποσαφηνίζει ότι η ιδέα ενότητας των κοινωνικών επιστημών που προϋποτίθεται, κάθε φορά που μιλάμε για κρίση θεωρίας, δεν συμπίπτει με μια οργανική ιδέα του 19ου αιώνα ενότητας επιστήμης και αξιών, θεωρίας και πράξης, που καταλύεται τον 20ό αιώνα ξεπερνώντας στο θετικισμό, στρουκτουραλισμό, ντεσιζιονισμό κ.λπ. (οπότε σε μια τέτοια περίπτωση το πρακτικό αίτημα θα ήταν: «επιστροφή στην ενότητα»). Αλλά συμπίπτει με την επιμονή στην κριτική ανάδειξη σχέσεων που χαρακτηρίζουν κατ' ουσίαν την ιστορική και αντιθετική φύση των σύγχρονων κοινωνικών σχηματισμών-σχέσεων τις οποίες η θεωρία σε κρίση αποσυνδέει, αποτρέποντας έτσι την κατανόηση, αλλά και την αμφισβήτησή τους. Η κρίση δεν συνίσταται, λοιπόν, σε απώλεια κάποιας πρωταρχικής ενότητας, αλλά, με την έννοια που δώσαμε, σε θετικοποίηση και άμβλυση της κριτικής.

Η προβληματική της ιδέας της ενότητας της κοινωνικής επιστήμης διαμορφώνεται στην κλασική θεωρία της αστικής κοινωνίας, στην προμαρξική διαλεκτική θεωρία και στο μαρξισμό, στο πλαίσιο ενός προβληματισμού για μια δεσμευτική θεωρία της κοινωνίας, του κράτους και της πολιτικής — ενός προβληματισμού ο οποίος εκδηλώνεται στην ιδέα της μεθοδικής ανάπτυξης των κατηγοριών (Exposition, Darstellung). Ο προβληματισμός αυτός, ήδη από τη στιγμή της συγκρότησης της κλασικής θεωρίας, βρίσκεται αντιμέτωπος με σχετικιστικές θεωρίες για την κοινωνία και την πολιτική, που αναπτύσσονται από τον ιστορισμό.

Η ιστορική εξέλιξη των αστικών κοινωνιών μπορεί να ανακατασκευασθεί, από την άποψη

της συγκρότησης της κοινωνικής θεωρίας, ως ιστορία της σχετικοποίησης της δεσμευτικής αξίωσης που η κοινωνική θεωρία προβάλλει — σχετικοποίηση που είναι εγγενής στους τρόπους κοινωνικής αναπαραγωγής της ιδεολογικής συνείδησης. Συγκεκριμένα, η σχετικοποίηση αυτή παίρνει τη μορφή βίαιων αποσυνδέσεων ορισμένων διαστάσεων, που από τη σύστασή τους έχουν σχεσιακό και στη μεταξύ τους σχέση αναπόσπαστο χαρακτήρα. Τέτοιες αποσυνδέσεις — που αποτελούν μορφές κρίσης θεωρίας — είναι κατ' εξοχήν η αποσύνδεση του αξιακού και του περιγραφικού στοιχείου της θεωρητικής ανάλυσης, η αποσύνδεση της εννοιακής συγκρότησης του ιστορικού αντικειμένου από την προβληματική της ιστορικότητας του εννοιακού πλαισίου, η αποσύνδεση του εμπειρικού στοιχείου από την κοινωνική θεωρία συγκρότησής του, και τέλος η αποσύνδεση του δομικού στοιχείου από το αυθόρητο στοιχείο του κοινωνικού πράττειν.

Στην εποχή μας οι πιο πρόσφατες προσπάθειες στο χώρο του λεγόμενου δυτικού μαρξισμού ανάπτυξης μιας διαλεκτικής θεωρίας αποκατάστασης της εσωτερικής σχέσης των διαστάσεων αυτών συνδέονται με τις προσπάθειες από το τέλος της δεκαετίας του '60 της λεγόμενης συζήτησης για τη «μεθοδική παραγωγή του κράτους» (derivation, ableitungstheorie) με αφορμή τη συζήτηση της κλασικής εργασίας του Rosdolsky, καθώς και νεότερων εργασιών των Backhaus, Reichelt κ.ά.

Οι προσπάθειες αυτές διακόπηκαν ήδη στην αρχή τους, και τα πρώτα τους συμπεράσματα δεν αξιοποιήθηκαν αρκετά από τους μαρξιστές θεωρητικούς. Στο χώρο των «αριστερών» λεγόμενων κοινωνικών επιστημών εισέβαλαν στρουκτουραλιστικά και αυθορμησιακά παραδείγματα, πολλά δε από αυτά διαμορφώνονται σήμερα σε κυρίαρχα παραδείγματα ανάλυσης στις ακαδημαϊκές κοινωνικές επιστήμες.

Στρουκτουραλισμός και Μέθοδος

Χαρακτηριστικό των στρουκτουραλιστικών προσεγγίσεων είναι η διάκριση επιμέρους «περιοχών» ανάλυσης σε ένα κοινωνικο-οικονομικό αντικείμενο και ιδιαίτερα ο εντοπισμός, δίπλα σε ένα πεδίο «θεμελιακών οικονομικών σχέσεων», διακριτών πεδίων «θεσμών πολιτικής κοινωνίας, πολιτικών και ιδεολογικών υπερδομών κ.λπ.» — πεδίων απέναντι στα οποία εγείρεται το μεθοδολογικό αίτημα να αναλυθούν στην ιδιαιτερότητά τους και εν συνεχεία να συνδεθούν με τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τις στενά «οικονομικές» αναλύσεις. Ο τρόπος αυτός ανάλυσης αποδίδεται από ορισμένους μελετητές στον Gramsci, εν πολλοίς αδικώς, διότι ο Gramsci ενδιαφερόταν να τονίσει προβλήματα τα οποία πρέπει να λάβει υπόψη η πρακτική πολιτική, και όχι να αναπτύξει ένα μεθοδολογικό υπόδειγμα έρευνας κοινωνικοπολιτικών σχέσεων. όπως επιχειρεί ο μεταγκραμισιανός στρουκτουραλισμός.

Ως αποτέλεσμα της διάρρηξης του κοινωνικού αντικειμένου σε περιοχές από το στρουκτουραλισμό προκύπτει μια απομάκρυνση του επιστημονικού ενδιαφέροντος από προβλήματα σχέσεων, δηλαδή προβλήματα τρόπων σχέσης, ή τρόπων κίνησης κατά τον Μαρξ, και επίκλησης της «σχετικής αυτονομίας» των επιμέρους περιοχών, καθώς και η αναζήτηση χαρακτηριστικών τρόπων συναρθρώσής τους. Η διάσπαση της ενότητας του κοινωνικού αντικειμένου από το στρουκτουραλισμό εκδηλώθηκε σε μεγάλο βαθμό στο έργο του Ν. Πουλαντζά «*Pouvoir politique et classes sociales*». Ως γνωστό, στο έργο αυτό ο Πουλαντζάς εισάγει μια θεωρία κατάταξης της κοινωνικής θεωρίας η οποία κινείται σε τρία επίπεδα, και συγκεκριμένα:

- α) ιστορικο-υλιστική γενική θεωρία των τρόπων παραγωγής,
- β) ιδιαίτερη θεωρία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής,
- γ) ανάλυση της ιδιαίτερης «περιοχής» του πολιτικού: θεωρία του καπιταλιστικού κράτους.

Η ίδια η διάκριση αυτή θέτει οπωσδήποτε ορισμένα μεθοδολογικά προβλήματα. Συγκεκριμένα: ήδη η διάκριση σε γενική θεωρία τρόπων παραγωγής αφενός και ειδικής θεωρίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αφετέρου παραγνώνει την εννοιακή έλξη κατηγοριών που αναφέρονται σε περισσότερες της μιας κοινωνίες (αστικής, προαστικής κ.λπ.) από την προβληματική της ανατομίας της αστικής κοινωνίας. Η προβληματική αυτή που έχει αναπτυχθεί από τον Μαρξ στην εισαγωγή των Grundrisse αναδεικνύει την ιστορικότητα των λεγόμενων υπερϊστορικών εννοιών και αποτελεί την εγκυρότερη κριτική σε υπερϊστορικές τελεολογικές θεωρίες περιοδοποίησης τρόπων παραγωγής. Αλλά και ο δεύτερος χωρισμός που επιχειρεί ο Πουλαντζάς μεταξύ θεωρίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής αφενός και θεωρίας της «περιοχής» του καπιταλιστικού κράτους αφετέρου, ένας χωρισμός χαρακτηριστικός για το στρουκτουραλιστικό, «συναρθρωσιακό» τρόπο σκέψης μάς φαίνεται προβληματικός. Ο Πουλαντζάς όπως είναι γνωστό προσπάθησε να αναπτύξει μια τέτοια θεωρία στηριγμένος μάλλον σε «εξωτερικά» στοιχεία του μαρξικού μεθοδολογικού προβληματισμού (θεματικές του Γκράμσι, Λένιν, Έγκελς, των «γαλλικών» γραπτών του Μαρξ κ.λπ.), και λιγότερο σε «εσωτερικές» συνδέσεις του πολιτικού και του οικονομικού στη βάση της θεωρίας της αξίας. Οδηγήθηκε έτσι σε μια θεωρία του κράτους με έντονα φονξιοναλιστικά στοιχεία, όπως λ.χ. την ιδέα ότι το κράτος διατηρεί τη «συνοχή» του ταξικά διαιρεμένου κοινωνικού σχηματισμού, και απομακρύνθηκε από τη μεθοδολογική ιδέα ότι η συνοχή του κοινωνικού σχηματισμού εξασφαλίζεται μέσα από τις ίδιες τις διαδικασίες αναπαραγωγής και τον καταμερισμό της εργασίας στον καπιταλιστικό σχηματισμό, και ότι ακριβώς με αφετηρία τον καταμερισμό της εργασίας είναι δυνατό να γίνει κατανοητή και η σχέση κοινωνίας και κράτους και το πρόβλημα των κρατικών λειτουργιών. Τα λειτουργιστικά στοιχεία στη θεωρία του Πουλαντζά συνδέθηκαν και με έναν υπερτονισμό της σημασίας του νομικοθεσμικού πλαισίου. Σε σχέση με αυτό ο Πουλαντζάς αναπτύσσει το πρόβλημα της εξατομίκευσης στην αστική κοινωνία, αλλά και μέσα από αυτό οδηγείται και στην εξέταση προβλημάτων της θεωρίας των κοινωνικών τάξεων (λ.χ. γράφει ότι το κράτος παρεμποδίζει προσπάθειες των καταπιεσμένων τάξεων να υπερβούν την κατάτμηση και εξατομίκευση, και παράλληλα εργάζεται για να ξεπεραστεί η κατάτμηση και εξατομίκευση των αρχουσών τάξεων — κατανοεί δηλαδή το πρόβλημα της εξατομίκευσης σε σχέση με το θεσμικό και δεν έχει πρόσβαση σ' αυτό με αφαίρεση από το θεσμικό). Στην εξέλιξη του έργου του ο Πουλαντζάς έδωσε βάρος σε μια θεωρία των κρατικών λειτουργιών στο σύγχρονο παρεμβατικό κράτος, δεν συνέδεσε όμως αυτή τη θεωρία με μια θεωρία του καταμερισμού της εργασίας στην αστική κοινωνία, αλλά περισσότερο με μια θεωρία συγκρούσεων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, κοινωνικών ομάδων κ.λπ.

Μετά τον Πουλαντζά πολλοί ερευνητές νόμισαν ότι βρήκαν στο έργο του αφετηριακά στοιχεία για τη θεμελίωση μιας μαρξιστικής περιγραφικής κοινωνιολογίας. Μεταξύ αυτών υπήρξαν και μαρξιστές θεωρητικοί όπως ο J. Hirsch. Μετά από κάποιες αμφιταλαντεύσεις οι θεωρητικοί αυτοί συναντώνται με τη γαλλική «Σχολή της ρύθμισης» (Aglietta, 1979) και χρησιμοποιούν ιδιαίτερα την έννοια του φορντισμού, θεωρώντας ότι με την έννοια που επεξεργάστηκε η γαλλική συζήτηση και ο στρουκτουραλισμός θα μπορούσαν να «συγκεκριμενοποιηθούν» οι αφηρημένες μαρξικές έννοιες που συζητήθηκαν στη συζήτηση για τη μεθοδική ανάπτυξη του κράτους τη δεκαετία του '60 και των

αρχών του '70. Αυτό το οποίο οι θεωρητικοί αυτοί δεν διέκριναν επαρκώς είναι ότι με τη συγκεκριμενοποίηση (κατά Hirsch) ή τη συμπλήρωση (Jessor) των μαρξικών εννοιών στο επίπεδο των στρουκτουραλιστικών μοντέλων απειλείται αναγκαστικά ο σχεσιακός χαρακτήρας των εννοιών και η ανάλυση γίνεται μη-δεσμευτική και εκλεκτικιστική. Χαρακτηριστική είναι η θέση του Jessor (1983) ότι το ελλείπον συνδετικό στοιχείο μεταξύ θεωρίας της αξίας αφενός και των συγκεκριμένων όρων διεξαγωγής των κοινωνικο-οικονομικών αγώνων αφετέρου παρέχεται με την έννοια της «στρατηγικής συσσώρευσης» και εν συνεχεία παρουσιάζονται παραδείγματα για ιστορικές μορφές στρατηγικής συσσώρευσης, μεταξύ των οποίων αναφέρονται: φορντισμός, οικονομία εκτενούς χώρου, οικονομία κοινωνικής αγοράς, κυριαρχία του City στη Βρετανία, η εξέλιξη της Ιαπωνίας σε πλούσια χώρα με ισχυρό στρατό, η *planification indicative*, οικονομία υποκατάστασης εισαγωγών/προώθησης εξαγωγών, οι έννοιες *rax britannica*, *rax americana*, διάφοροι κύνσιανισμοί κ.λπ. Είναι σαφές ότι οι έννοιες αυτές, που επεξεργάζεται ο Jessor με την ένδειξη «στρατηγικές συσσώρευσης», αναφέρονται στις πλέον διαφορετικές μεθοδολογικές σφαίρες και δύσκολα μπορούν να συνεισφέρουν μια ικανοποιητική απάντηση στο πρόβλημα πως μπορούν να εφαρμοστούν μαρξιστικές έννοιες που προέρχονται από τη θεωρία της αξίας σε συγκεκριμένες ιστορικές κοινωνίες. Ιδιαίτερα προβλήματα παρουσιάζει η έννοια του φορντισμού (*fordism*), που χρησιμοποιείται με διαφορετικούς τρόπους από διάφορους θεωρητικούς. Αν πάρουμε έναν από τους πλέον συνεκτικούς ορισμούς, του J. Hirsch (1983), ο φορντισμός θεωρείται ότι χαρακτηρίζεται:

- 1) από εντασιακό τρόπο καπιταλιστικής συσσώρευσης και ανταλλαγής στην παραγωγή της σχετικής υπεραξίας (βλέπουμε ότι ο Hirsch χρησιμοποιεί έννοιες της θεωρίας της αξίας),
- 2) από μαζική παραγωγή —στη βάση ταύλοριστικής παραγωγής— διαρκών καταναλωτικών αγαθών,
- 3) από υψηλούς μισθούς,
- 4) από πόλωση μεταξύ ειδικευμένης και ανειδίκευτης εργασίας,
- 5) από οργάνωση της εργασίας σε ταύλοριστική βάση,
- 6) από διευρυμένο κρατικό παρεμβατισμό που επεκτείνεται και σε κοινωνική ασφάλεια, υγεία, παιδεία κ.λπ.

Χαρακτηριστική είναι εδώ η κατασκευή τύπου γνωρισμάτων που αναφέρονται σε διαφορετικά προβλήματα και επίπεδα ανάλυσης. Τα γνωρίσματα αυτά παραπέμπουν στην πραγματικότητα σε προβλήματα των οποίων η σχέση είναι προς διερεύνηση. Είναι φανερό ότι η απλή συνύπαρξή τους με απαρίθμηση σ' ένα σύνολο δεν μπορεί να θεωρείται ήδη θεωρητική έννοια. Αποτελεί στην πραγματικότητα προθεωρητική έννοια. Προκειμένου ωστόσο ιδιαίτερα για την έννοια του φορντισμού είναι φανερό ότι τα γνωρίσματα που αποδίδονται στην έννοια αυτή δεν συνδέονται με απλή απαρίθμηση, αλλά ακολουθούν ένα υπόδειγμα, το υπόδειγμα της «φορντιστικής επιχείρησης». Γίνεται δηλαδή εδώ μεταφορά μιας έννοιας που αναφέρεται σε μια επιχείρηση στη συνολική κοινωνία, αποχωρίζοντας έτσι την ανάλυση από τον προβληματισμό για τους κοινωνικούς όρους που κάνουν δυνατή τη συγκρότηση επιχειρήσεων φορντιστικού τύπου. Παράλληλα, η έννοια αυτή αποδεικνύεται ως ιδεολογική ανάγοντας την επιχειρησιακή ιδεολογία αύξησης της κατανάλωσης των εργατών, συνεργασίας εργαζομένων/εργοδοσίας κ.λπ. σε θεωρητικό σχήμα αναφερόμενο στην αβίαστη αναπαραγωγή σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας, σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα κύνσιανών πολιτικών κ.λπ.

Αντίστοιχα μεθοδολογικά προβλήματα, προς αυτά που παρουσιάζει το φορντιστικό υπόδειγμα, γενικεύονται σε μια προβληματική συνάρθρωσης των «κανόνων κατανάλωσης» και της «κρατικής παρέμβασης» (μοντέλων ρύθμισης), που θεωρείται ότι μπορεί να αποτελέσει βάση θεωρητικής ανάλυσης επιμέρους καπιταλιστικών κοινωνιών και ανακατασκευής της καπιταλιστικής εξέλιξης. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της συναρθρωτικής αυτής λογικής είναι η προηγηθείσα απάρθρωση του μεγέθους της κοινωνικής εργασίας από τη σχεσιακή του εμπλοκή στη θεωρία της αξίας μαρξικού τύπου. Η απάρθρωση αυτή λαμβάνει χώρα με τη μορφή της υποκατάστασης της μαρξικής κατηγορίας του μεταβλητού κεφαλαίου (μέσα από την ανάλυση του οποίου συγκροτείται η μαρξική θεωρία της σχέσης των κοινωνικών τάξεων και της εκμετάλλευσης) από έννοιες κανόνων κατανάλωσης και ρύθμισης που επιδιώκουν την προσαρμογή του εννοιακού πλαισίου στις κάθε φορά ισχύουσες «νέες» κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις (τάξεων, κοινωνίας-κράτους κ.λπ.). Δηλαδή, η εννοιακή σύλληψη του ιστορικά νέου λαμβάνει χώρα με απεμπλοκή της ανάλυσης από το σχεσιακό πλαίσιο «ένταξης» του νέου ως φάση εξέλιξης του συγκεκριμένου ιστορικού σχηματισμού. Με την υποκατάσταση της πολιτικο-οικονομικής ανάλυσης σχέσεων από τον εντοπισμό (θέση) του κάθε φορά ισχύοντος κανόνα κατανάλωσης, τρόπου ρύθμισης κ.λπ., υποκαθίσταται έτσι ουσιαστικά το ορθολογικό κοινωνικο-επιστημονικό επιχείρημα από ένα ανορθολογικό. Από τη δυσχέρεια πρόβλεψης της κατεύθυνσης, στην οποία θα τροποποιηθούν οι πολιτικο-οικονομικές σχέσεις, ο ανορθολογισμός της θεωρίας συνάγει τη νομιμοποίηση για την καταγγελία του ίδιου του θεωρητικού Λόγου που χαρακτηρίζει τις σχέσεις αυτές σε επίπεδο κοινωνικού σχηματισμού. Με τον τρόπο αυτό το σύγχρονο «συναρθρωσιακό» και «ρυθμιστικό» επιχείρημα εντάσσεται σε μια παράδοση απόσπασης και μετατόπισης στοιχείων σχεσιακού όλου που είναι χαρακτηριστική για τον ιστορισμό και βρίσκεται κλασική έκφραση σε έργα του Μαξ Βέμπερ, όπως η *Προτεσταντική Ηθική* ή η *Κοινωνιολογία του Δικαίου*, χωρίς ωστόσο οι υπό κριτική θεωρίες να προσεγγίζουν τη θεωρητική εμπάθυνση και τον αναστοχασμό που χαρακτηρίζουν τη βεμπεριανή ανάλυση. Χαρακτηριστικό για το ιστοριστικό επιχείρημα λ.χ. της *Προτεσταντικής Ηθικής* είναι ότι αποσπά και μεταθέτει τα ουσιαστικά στοιχεία που αναφέρονται σε σχέσεις συγκρότησης του υπό ανάλυση σχηματισμού στο ιστορικό παρελθόν. Ιδιαίτερα, κατανοεί το πρόβλημα ανάλυσης του καπιταλισμού κυρίως ως πρόβλημα διαδικασιών γένεσής του, άρα το εξαιρεί από την προβληματική αναγωγή των ουσιαστών χαρακτηριστικών του σε δεσμευτικό υπόδειγμα ανάλυσης για τις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες. Η δομή αυτή επανέρχεται με απλουστευτικό βέβαια τρόπο στις σύγχρονες νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις τύπου *Hayek* περί «*παραδεδομένου*» χαρακτήρα των ιδιοκτησιακών σχέσεων. Ακόμη, χαρακτηριστικό για τον ιστορισμό, όπως εκδηλώνεται λ.χ. στη βεμπεριανή «*Κοινωνιολογία του Δικαίου*», είναι ότι αποσπά τη δομή του «νέου» από τη μόνη δυνατότητα ορθολογικής της προσέγγισης, δηλαδή με αναφορά στον καταμερισμό της εργασίας και στο όλο πλαίσιο σχέσεων του σχηματισμού μέσα στον οποίο αυτό προκύπτει, ανοίγοντας έτσι το δρόμο στο μεθοδολογικό ανορθολογισμό· η δομή αυτή απαντά σε σύγχρονες νεοφιλελεύθερες θεωρίες του τύπου «το μέλλον είναι ανοιχτό» κ.λπ., που ξεγελιούνται πάνω στους πραγματικούς περιορισμούς που είναι συγκροτησιακοί για τη δομή του μέλλοντος, αλλά απαντά όπως είδαμε και σε «αριστερές», «συναρθρωσιακές» θεωρίες.

Οι δομές αυτές απάρθρωσης και ανορθολογικής ανασυγκρότησης του κοινωνικο-επιστημονικού επιχειρήματος απαντούν κατά χαρακτηριστικό τρόπο σε σύγχρονες θεωρίες περιοδοποίησης των φάσεων ανάπτυξης της καπιταλιστικής παραγωγής και της οργάνωσης της εργασίας, οι οποίες

αποδίδουν σε κάθε φάση «εξέλιξης» αντίστοιχο «τρόπο ρύθμισης», «κανόνα κατανώσεως», «κανόνα παρέμβασης» κ.λπ. Συνήθως προβάλλονται τρεις τύποι, το προ-φορντιστικό μοντέλο, το φορντιστικό και το μετα-φορντιστικό. Αντίστοιχα κατασκευάζονται τύποι οργάνωσης της εργατικής τάξης, τακτικές και στρατηγικές της χειραφέτησης κ.λπ. (στη βάση της μεθοδολογικά προβληματικής έννοιας του φορντισμού).

Βέβαια, σχηματικές περιοδοποιήσεις του κοινωνικού σχηματισμού δεν είναι κάτι το νέο, και ιδιαίτερα υπήρξαν, ήδη από τη δεκαετία του '60, ως πρόδρομοι των στρουκτουραλιστών, οι σχηματικές περιοδοποιήσεις του καπιταλισμού στη βάση της ανάδειξης του «κρατικο-μονοπωλιακού καπιταλισμού» ως «τελευταίας φάσης» κ.λπ. Αυτή η τάση που μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως «υστεροδογματική» υπάρχει σε θεωρητικούς όπως ο Boccaga, αλλά και σε πολλά σημεία του έργου του Πουλαντζά. Στον Πουλαντζά γίνεται μια προσπάθεια μεθοδολογικού εξωραϊσμού της θεωρίας του μονοπωλιακού καπιταλισμού με την ένταξή της σε απο-αρθρωμένα μαρξικά εννοιακά πλαίσια, όπως της έννοιας της απόλυτης υπεραξίας που φαίνεται να αντιστοιχίζεται προς την ανταγωνιστική φάση του καπιταλισμού, και της σχετικής υπεραξίας που εισάγει στη φάση του μονοπωλιακού καπιταλισμού. Η ανάλυση οδηγείται σε σχηματοποιήσεις και συγκαλύψεις ουσιαστών σχέσεων, παραγνωρίζοντας ότι η προβληματική παραγωγής σχετικής υπεραξίας στη μαρξική θεωρία αποτελεί κεντρική προβληματική ανάλυσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και ως τέτοια δεν μπορεί να αποχωριστεί από την έννοια του ανταγωνισμού.

Στο έργο του Πουλαντζά «Οι Κοινωνικές Τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό» (1974), η περιοδοποίηση συνδέεται με το νέο ρόλο του παρεμβατικού κράτους, στο οποίο αντιπαρατίθεται ένα αφηρημένο αίτημα ρήξης (ταξική πάλη). Στο νεότερο στρουκτουραλισμό της σχολής της ρύθμισης η περιοδοποίηση χρησιμοποιεί ως έννοια αναφοράς το φορντισμό, δίνει δε βάρος στην ύπαρξη ή όχι κενύσιων πολιτικών, στους κανόνες κατανώσεως, στο βαθμό συναίνεσης κ.λπ., το δε αίτημα ρήξης αντικαθίσταται από τον τονισμό της αυθορμησίας του εργασιακού στοιχείου. Η προβληματική της σχετικής υπεραξίας αναλύεται ως προβληματική επιβολής μιας «ταξινομητικής και ταυτιστικής λογικής» του κοινωνικού, της «συστηματικής θεσμοποίησης της κοινωνίας», διείσδυσης του Κράτους στην πολιτική κοινωνία, ρωγμών και ανασυνδυασμού κοινωνικών στοιχείων κ.λπ., δηλαδή από ένα αφηρημένο φονξοναλιστικό εννοιακό πλαίσιο.

Μ. Aglietta: Στρουκτουραλισμός και Αυθορμητισμός

Χαρακτηριστική έκφραση των μεθοδολογικών προβλημάτων της σύγχρονης κρίσης θεωρίας στα οποία αναφερθήκαμε, αποτελεί το έργο του Μ. Aglietta, «*Θεωρία της Καπιταλιστικής Ρύθμισης*», του οποίου η μεγάλη απήχηση είναι χαρακτηριστική για τον τύπο κυρίαρχης επιστήμης στη δεκαετία του '80. Κλείνοντας τη σημερινή ομιλία θα μας απασχολήσουν, για το λόγο αυτό, ορισμένοι τύποι κατασκευής εννοιών στο κείμενο αυτό, το οποίο αυτοχαρακτηρίζεται ως μαρξιστική σύλληψη του καπιταλιστικού συστήματος. Χαρακτηριστικά για τον στρουκτουραλισμό, ο Aglietta κατανοεί τη μαρξική αντίληψη του καπιταλιστικού συστήματος ως έναν τρόπο συνάρθρωσης νόμων καπιταλιστικής συσώρευσης και νόμων ανταγωνισμού. Ήδη ο χωρισμός των δύο τύπων «νόμων» είναι βέβαια μεθοδολογικά προβληματικός δεδομένου ότι αποσυνδέει την εσωτερική σχέση των διαδικασιών του ανταγωνισμού και των διαδικασιών της συσώρευσης, στην οποία αναφέρεται ο Μαρξ με

την έννοια της «εσωτερικής φύσης» του ανταγωνισμού. Αλλά η στρουκτουραλιστική-συναρθρωσιακή λογική διεισδύει σε όλη την ανάπτυξη των εννοιών του Aglietta παρουσιάζοντας μια ιδιόμορφη μεθοδική ανάπτυξη κατηγοριών. Μέσα από τη λογική αυτής της μεθοδικής ανάπτυξης μπορούν να ανιχνευτούν, όπως υποστηρίζω, και τα στοιχεία που εκφράζουν τη σημερινή κρίση στη θεωρία, δηλαδή ο στρουκτουραλισμός και το πέρασμά του στον αυθορμητισμό.

Η ανάλυση του Aglietta αναπτύσσεται σε δύο μέρη, ανάλογα με τη διάκριση στα δύο είδη νόμων που αναφέραμε. Στο πρώτο μέρος, όπου αναπτύσσεται η παραγωγή του κεφαλαίου και οι γενικές τάσεις της συσσώρευσης παραγωγικού κεφαλαίου, το κέντρο της ανάλυσης μετατίθεται σε πρόβλημα μετασχηματισμού της εργασιακής διαδικασίας (ταύλορισμός, φορντισμός κ.λπ.), «εργασιακής ημέρας» και σχηματισμού του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος. Η μετάθεση αυτή στη μεθοδική ανάπτυξη κατηγοριών σημαίνει ότι η καπιταλιστική σχέση παραγωγής μπορεί να γίνει κατανοητή με αφετηρία μετασχηματισμούς στις συνθήκες ζωής των μισθωτών, δηλαδή τελικά το σχηματισμό και εξέλιξη ενός κανόνα κοινωνικής κατανάλωσης. Η κοινωνική σχέση «εξηγείται» έτσι μέσω του κανόνα κατανάλωσης (λ.χ. δυνατότητα παροχής εργατικής κατοικίας, αυτοκίνητα για την εργατική τάξη κ.λπ.), που θεωρείται πρωταρχική και μη περαιτέρω αναγώγιμη κατηγορία ανάλυσης. Αντίστοιχες αντιμεταθέσεις χαρακτηρίζουν και το δεύτερο μέρος, που αναλύει ως νόμους ανταγωνισμού διαδικασίες συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου. Ως μορφές συγκεντροποίησης εντοπίζονται οι γιγαντιαίες επιχειρήσεις, οι χρηματοδοτικοί όμιλοι και εξετάζονται ζητήματα πραγματοποίησης υπεραξίας υπό πλήρη και μονοπωλιακό ανταγωνισμό, διαμόρφωσης των τιμών κ.λπ.

Και στα δύο μέρη γίνεται εμφανής η συστηματική καταστροφή εννοιακών συνδέσεων που επιτρέπουν τη θεωρητική προσέγγιση ουσιαστών κοινωνικών σχέσεων στις σύγχρονες κοινωνίες. Η έννοια του κεφαλαίου ως εκμεταλλευτική σχέση παραγωγής και διαδικασίας συσσώρευσης καταστρέφεται. Η «πλευρά» του παραγωγικού χαρακτήρα του κεφαλαίου συλλαμβάνεται ουσιαστικά ως «οργάνωση εργασίας» που θεματοποιείται ανεξάρτητα από μια ορθολογική θεωρία του ιστορικού καταμερισμού της εργασίας και της τεχνικής που να αντιμετωπίζει ως ενιαίο πρόβλημα τόσο τη διάσταση συγκρότησης της εργασίας όσο και τη διάσταση συγκρότησης των διαδικασιών πραγματικής υπαγωγής της εργασίας υπό το κεφάλαιο. Αντίστοιχα, οι διαδικασίες συγκέντρωσης του κεφαλαίου αναλύονται ως φαινόμενα ανταγωνισμού (δηλαδή ως φαινόμενα που σε μια διαλεκτική ανάπτυξη κατηγοριών προϋποτίθενται της ανάπτυξης μιας θεωρίας συσσώρευσης, συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου). Αποτρέπεται έτσι η αποκατάσταση των εσωτερικών σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών φαινομένων σε διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης, δηλαδή αποτρέπεται η εξάντληση της κριτικής διάστασης του διαλεκτικού επιχειρήματος. Σε όλη την ανάλυση του Aglietta υπερισχύει η κατανόηση του κράτους ως φορέα κοινωνικής συνοχής (στόχος που υπάρχει πυρηνικά ήδη στον Πουλαντζά) και η κατανόηση των θεσμοποιήσεων ως έκφραση δύο σχέσεων που θεωρούνται θεμελιώδεις: της χρηματικής σχέσης και της μισθωτής σχέσης. Οι σχέσεις αυτές συνδέονται με την εξέλιξη της μαζικής κατανάλωσης. Σε όλες τις σχέσεις που αναλύονται μπορεί να αναγνωριστεί ως «στοιχείο θεμελίωσης» το στοιχείο του «μισθού» ή του «κανόνα κατανάλωσης», το οποίο με τη σειρά του δεν θεμελιώνεται αλλού παρά στον εαυτό του. Θεωρείται ότι ο καθορισμός των μισθών δεν αποτελεί εμπορευματική σχέση και βρίσκεται εκτός της λογικής της θεωρίας της αξίας. Η μισθωτή σχέση «υποδηλώνει την καταλήστευση που υπέστη μια τάξη στην κοινωνία της ατομικής ιδιοκτη-

σίας (...) Είναι το "λογικά αντίθετο" της εμπορευματικής σχέσης διότι δεν συνεπάγεται καμιά ανταλλαγή ισοδυνάμων. Είναι παράξενο πώς ο Μαρξ διατήρησε την κλασική πλασματική θεωρία της εργατικής δύναμης ως εμπόρευμα στο σύστημά του, αν και οι αποφασιστικές σελίδες του έργου του που αναφέρονται στην πρωταρχική συσσώρευση αποδεικνύουν ότι ήταν το ακριβές αντίθετο (Aglietta, 1979, σελ. 31). Η χαρακτηριστική για τον ιστορισμό αντιμετάθεση από τη θεωρία της αξίας, που αναφέρεται σ' ένα συγκροτημένο καπιταλιστικό σύστημα, στη θεωρία της γένεσης των κοινωνικών σχέσεων είναι εδώ εμφανής. Η προβληματική της αξίας ανάγεται στην προβληματική της πρωταρχικής συσσώρευσης και αυτή σ' ένα στοιχείο πολιτικής βίας και ταξικών αγώνων που προηγείται της αξιακής σχέσης και διατηρείται ως μεταβλητό στοιχείο σ' αυτήν. Βάσει αυτού και η θεωρία συγκροτημένων αστικών σχέσεων χαρακτηρίζεται από την αναλυτική συνέχεια με τη θεωρία γένεσής τους και από τον τονισμό ως θεμελιωτικού του πολιτικού στοιχείου. Αντίστοιχα, και το στοιχείο των ταξικών αγώνων θεωρείται ότι δεν μπορεί να ενταχθεί σε οιαδήποτε προσέγγιση. «Στο σημερινό επίπεδο γνώσης των προβλημάτων κοινωνικών μεταβολών δεχόμαστε ότι αν ο ταξικός αγώνας παράγει κανόνες και νόμους που σχηματίζουν το αντικείμενο μιας θεωρίας κοινωνικής ρύθμισης, ο ίδιος βρίσκεται πέραν οιαδήποτε "νόμου"» (σελ. 67). Ο ταξικός αγώνας που επιτρέπει τη θεωρητική προσέγγιση των οικονομικών σχέσεων βρίσκεται ο ίδιος επέκεινα της ορθολογικής εξήγησης. «Κι αν ακόμη θεμελιώνεται σε υπάρχουσες συνθήκες, ο ταξικός αγώνας πηγαίνει πέρα απ' αυτές παράγοντας κοινωνικούς θεσμούς και διαδικασίες που δεν αποτελούν αναδιαμόρφωση των στοιχείων αυτών των συνθηκών. Αποτελεί μια διαδικασία δημιουργίας στενή τη εννοία» (σελ. 68). Η ιδέα της «δημιουργίας» του θεσμικού πλαισίου από μια διαδικασία αγώνα που δεν προσεγγίζεται ορθολογικά είναι που τη φέρνει στην επικίνδυνη γειτνίαση καρλσμιτιανών προτύπων. Τη γνωσιοθεωρητική του μορφή συναντούμε στην έννοια του φαντασιακού (λ.χ. στον Καστοριάδη). Χαρακτηρίζεται από τη μετάθεση του ενδιαφέροντος από το αντικείμενο της κριτικής ανάλυσης της σύγχρονης κοινωνίας, τον καταμερισμό της εργασίας και τις ταξικές σχέσεις, στη θεματοποίηση μιας αυθορμησιακής πράξης, της οποίας οι όροι ξεφεύγουν από την ανάλυση. Ακριβώς όμως σ' αυτή τη διαρκή μετάθεση που εντοπίσαμε από το στρουκτουραλισμό στον αυθορμητισμό συνίσταται και το κύριο γνώρισμα της κρίσης, που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες.

Η τελευταία παρατήρηση μπορεί να χρησιμεύσει και ως κατάληξη των σκέψεων που προσπάθησα να εκθέσω σήμερα. Δείχνει ότι το πρόβλημα της κρίσης στην επιστήμη, και της κριτικής της, συνδέεται με την αποδοχή ή όχι μιας ορθολογικής ιδέας για την πολιτική. Η επιστημονική θεμελίωση είναι και πρακτική δέσμευση, και αντίστροφα η καταγγελία μιας δεσμευτικής ορθολογικής επιστημονικής θεωρίας συνεπάγεται και την απάρνηση της έλλογης πολιτικής.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aglietta A., «*A Theory of Capitalist Regulation. The U.S. Experience*», New Left Books, London 1979.
 Holloway, J. Picciotto S., (ed.), «*State and Capital. A Marxist Debate*», Arnold 1978.
 Hirsch J., «The Fordist Security State and New Social Movements», *Kapitalistate* 10/11, 1983.-
 Hirsch J., Roth, B., «*Das neue Gesicht des Kapitalismus. Von Fordismus zum Postfordismus*», VSA, Hamburg 1986.
 Jessop B., «*The Capitalist State*», Oxford 1982.
 Jessop B., «Accumulation Strategies, State form and Regemonic Projects», *Kapitalistate* 10/11, 1983.